З дрібних оповідань Альфонса Доде.*)

I. На новім помешканю.

(Installation).

Я пишу до вас при отворених дверях, при яснім сьвітлї сонця.

Гарний сосновий лїсок, цїлий блискучий від сонця, спускаєть ся аж до споду узгіря. Делїкатний гребінь Альпів рисуєть ся на горізонтї. Кругом тихесенько. Тільки з далека чути голос сопілки і цьвірінькане пташки в ляванді та тарахкало мула на дорозї. Цїлий сей гарний провансальський краєвид жиє тільки в сонцї.

І якже ви хочете, щоби я жалував за вашим Парижем, галасливим і чорним? Менї так добре в моїм млинї! Се як раз куток, якого я шукав, малий, пахучий і теплий, на тисяч миль від ґазет, від фіякрів, від мраки! А які тут гарні річи коло мене! Ледви вісїм днїв як я тут спровадив ся, а вже маю повну голову вражінь і споминів. Але почекайте! Не давнїйше як вчера я видів поворот

*) Сї дванацять оповідань вибрано з двох серий: I, II, III, VIII, IX і X із збірника Lettres de mon moulin (вид. 1898), решта з книги Contes du lundi: IV, V і VI з відділу La fantaisie et l'histoire, присьвяченого вражінням і спогадам франко-пруської війни і парижської комуни, VI, X і XII — з відділу Caprices et Souvenirs (вид. 1888).

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-09 18:06 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001392759
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

стада до ферми, що лежить під узгірєм, і ручу ся вам, що я не дав би того, що видів за всї премієри, які мали ви сего тиждня в Парижі. Судіть самі.

Треба вам знати, що в Провансї є звичай, скоро тільки надходять спеки, висилати худобу в Альпи. Люде і худоба проводять на горах пять або шість місяців, сплять під голим небом по живіт у траві; потім при першім подуві осени сходять у ферму і знов зачинають буржуазно общипувати малі сірі горбки, що пахнуть розмарином. Ось вчера вечір стадо вернуло до дому. Вже від рана ворота чекали вітворені на розтїж; стайнї були повні сьвіжої соломи. Що хвиля говорено; „Тепер вони в Єйґієр, тепер у Параду“. Потім нараз над вечером великий крик: „Ось вони!“ і далеко на долинї показали ся стада, що йшли в хмарі пороху. Наче вся дорога йшла з ними. Старі барани виставиши роги наперед, з диким виглядом ідуть найперші; за ними головна громада стада, матїрки утомлені трохи, а малі ягнятка під їх ногами; мули з червоними кутасиками несуть і колишуть ідучи кошики, а в них новонароджені ягнятка; дальше пси попріті з вивішеними язиками аж до землї і два парубки пастухи в рудих вовняних плащах, що звисають їм аж до пят, наче фелони.

Все те переходить по при нас весело і впадає в браму з тупотом і гуком гураґана. Треба видїти, що за рух дома. Золотисто-зелені пави з дрібненькими гребінцями пізнавши гостей витають їх страшними викриками з висоти своїх сїдал. Курник, що уже був заснув, нараз будить ся. Все, що жиє, на ногах: голуби, качки, индики, пантарки. На подвірю все наче скажене; кури збирають ся не спати цїлу ніч! Здаєть ся, що кождий баран приніс на своїй вовнї разом з сильним альпейським запахом і трохи того острого, гірського повітря, що опяняє і заохочує до танцю.

І серед усего того стадо йде на нічліг. Не може бути нїчого милїйшого, як сей поворот. Старі барани розчуляють ся побачивши знов свої ясла. Ягнятка, ті найменші, що родили ся в дорозї і нїколи ще не видїли ферми, оглядають ся здивовані довкола.

Але найбільше хапають за серце пси, чесні вівчарські пси, що зовсїм заняті стадом, і нїчого крім него

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-09 18:06 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001392759
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

не видять у фермі. Нехай домашній пес кличе їх скільки хоче зі своєї буди, най відро з студеною водою манить їх до себе; вони не хотять нічого видіти, нічого чути, доки стадо не розложить ся, доки малих ґраткованих дверцят не засунуть тяжкими засувами і доки пастухи не сядуть за стіл у низькій кімнаті. Аж тоді вони рішають ся піти до буди і хлепчучи свою порцию бовтанки, оповідають своїм товаришам з ферми, що вони робили там високо на горах, у суворім краю, де є вовки і великі пурпурові наперстниці повніські роси.

II. Арлєзиянка.

(L' Arlésienne).

З мого млина до села дорога йде попри ферму, що збудована близько коло дороги, в глубині великого подвіря, засадженого деревами. Се правдивий господарський провансальський дім зі звичайними червоними дахівками, з широким, брунатним фронтом, з неоднаковими вікнами, з хоруговкою на даху, з бльоком до підношеня снопів на стоги, куди як раз підносили кілька вязанок брунатного сіна.

Чому сей дім звернув мою увагу? Чому ся замкнена брама стискала мені серце? Я не міг би сего сказати, а тимчасом ся загорода переймала мене холодом. Занадто вже мовчазливо довколо неї. Коли було переходити туди, пси не гавкали, пантарки утікали без крику. А в середині ані звука! Нічого, не чути навіть тарахкала на мулі. Як би не білі фіранки на вікнах та не дим, що підносив ся над дахом, можна було подумати, що се місце безлюдне.

Вчера в саме полудне я вертав із села і щоби сховати ся від сонця, йшов здовж межі ферми в тіни дерев. На дорозі перед загородою два парубки мовчки кінчили накладати сіно на віз. Брама була вітворена. Я кинув оком в переході і побачив у глубині подвіря старенького зовсім сивого чоловіка, що підпершись на ліктї, з головою в руках, в короткій камізельці і подертих споднях сидів при великім камянім столі. Я задержав ся. Оден з людей сказав мені тихенько: „Шш!... се господар. Він такий усе від нещастя свого сина.“

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-09 18:07 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001392759
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

В тій хвилї жінка з малим хлопцем, чорно одягнені, перейшли по-при нас з великими золоченими молитвениками і увійшли на подвірє.

Парубок докинув: „Господиня і молодший, вертають зі служби божої. Вони ходять що дня, від коли дитина забила ся. Ах! пане, яке горе!... Батько все ще носить жалібну одежу; не можна його намовити, аби покинув її. Вйо! вйо, діти!“

Візок рушив. Я хотів ще більше довідатись і попросив візника, аби позволив менї сїсти коло себе, і тут то високо, на сїнї, я почув сю страшно жалісну історию.

Він називав ся Жан. Се був незвичайний, двацятилїтнїй парубок, чемний наче дївчина, солїдний, з вітвертим лицем. Він був дуже гарний, і жінки поглядали на нього; але йому була в голові тільки одна, мала Арлєзиянка, цїла в оксамитї і коронках, котру він здибав раз на Лїс-д'Арль. На фермі дивились неприхильно на сї відносини. Дївчину уважали за кокетку і її батьки були нетутешні. Але Жан силоміць хотїв своєї Арлєзиянки. Він говорив:

— Я умру, коли її не дістану.

Прийшло ся супроти того уступити. Було уложено поженити їх по жнивах.

Якось раз в недїлю вечером у фермі на подвірю родина кінчила обідати. Се був майже весїльний пир. Нареченої не було, але що хвиля пили за її здоровлє. Якийсь чоловік показуєть ся в дверях і з дрожею в голосї жадає говорити з господарем Естевом, з ним самим. Естав устає і виходить на дорогу.

— Добродїю, каже той чоловік, ви хочете женити свого сина з тою ледащицею, що була моєю любовницею через два роки. Те, що я говорю, я можу доказати: ось листи!... Батьки знають усе і обіцяли її менї; але від коли ваш син зачав сватати її, анї вони анї дївчина не хочуть мене більше. Я думав би одначе, що після сего вона не могла би бути жінкою другого.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-09 18:07 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001392759
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Добре! — сказав Естев, переглянувши листи. — Зайдіть випити чарку мускату.

— Дякую! У мене більше гризоти, ніж спраги. — І він пішов.

Батько вернув спокійно; він заняв знов своє місце за столом, і пир скінчив ся весело. Сего вечера Естев із сином пішли в поле. Вони були там довго; коли вернули, мати ще чекала їх.

— Жінко! — сказав господар привівши до неї сина. — Обійми його! Він нещасливий!

Жан не говорив більше про Арлєзиянку. Він одначе любив її усе і навіть більше, ніж коли небудь, від коли йому показали її в обіймах иньшого. Але він був занадто гордий, аби говорити про се; ось що убило його, бідного хлопця! Нераз проводив він дні самотно в куті, не рухаючись з місця. Часом знов кидав ся божевільно до роботи і робив за десятьох. Як прийшов вечір, він виходив на арльську дорогу і йшов аж доти, доки не побачив тоненької міської дзвінниці. Потім вертав ся. Дальше не йшов ніколи.

Бачучи його все сумного і одинокого, люде на фермі не знали що робити. Боялись нещастя. Раз за столом мати дивлячись на него повними сліз очима, сказала: — Добре, Жан! коли ти її все таки хочеш, то ми дамо тобі її.

Батько почервонівши зі стиду спустив голову. Жан рухом відповів, що ні, і вийшов.

Від того дня він змінив спосіб житя, удаючи з себе веселого, аби заспокоїти батьків. Став знов ходити на балї, до шинку. А на празнику в Фонвєйль він вів перед у фарандолї.

Батько говорив: „Він вилїчив ся“. Мати одначе усе чогось боялась і більше ніж коли стерегла свого сина. Жан спав з молодшим братом зараз коло шовковнї; бідна старенька казала собі всунути ліжко коло їх комнати. Вона могла бути потрібна шовковичним гусільницям у ночи.

Надійшов празник сьвятого Еліґія, патрона господарів.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-09 18:07 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001392759
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Радість велика у фермі. Не жалували нікому вина і старе вино лляло ся, як дощівка. Потім петарди, штучні огні, кольорові лямпіони. Слава сьвятому Еліґію! Танцювали на смерть фарандалю. Молодший обсмалив свою нову блюзу. А сам Жан виглядав вдоволений; він хотів, щоби його мама танцювала; бідна жінка плакала з радости.

О півночи всї полягали. Всім хотїлось спати. Жан одначе не спав. Молодший оповідав потім, що він цїлу ніч плакав. Ах! кажу вам, йому було дуже гірко.

На другий день скоро сьвіт мати почула, що хтось перебіг скоро через її покій. Вона мала наче перечутє.

— Жан, се ти?

Жан не відповідає; він уже на сходах.

Мати скоренько встає: — Жан, ти куди?

Він іде на стрих; вона за ним. — Мій сину! — Боже милосердний! Він замикає двері і засуває засув.

— Жан, мій дорогий, відповідж. Що ти хочеш зробити?

Вона шукає на помацьки засувки руками, що дрожали зі старости. Вітворяєть ся вікно, гук тїла, що паде на землю, на подвірє, от і все.

Він сказав собі, сей бідний хлопець: „Я занадто її люблю. Заберу ся“. Ах! бідні наші серця! Вони занадто сильні, аби погорда могла в них убити любов!...

Того рана люди з села питали, хто се так кричав у тій сторонї, де ферма Естева.

А на подвірю, перед камяним столом покритим росою і кровю, голосить роздягнена мати, тримаючи на руках свою мертву дитину.

III. Еліксір всечеснїйшого отця Ґоше.

(L'elixir du révérend pére Gaucher).

— Пийте, сусїдо, та розповідайте новинки!

І по капельцї, старанно, як юбілєр, що рахує перли, ґравесонський парох налляв менї трошки лїкеру зеленого,

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-09 18:07 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001392759
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

золотистого, теплого, блискучого, смачного. В жолудку наче сонце засьвітило.

— Се еліксір отця Ґоше, радість і здоровлє нашої Провансиї! — сказав добряга з виразом лиця повним тріумфу. — Його виробляють у монастирі Премонтре, дві милї від вашого млина.

— А що, не лїпше се, нїж усї шартрези на сьвітї? А коли-б ви знали, яка забавна істория сього еліксіру! Ось послухайте...

І зовсїм наївно, без нїякої злоби в сїй тихій їдальнї приходства, де висїла на стїнах хрестова дорога в малих образках, а на вікнах сьвіженькі фіранки, накрохмалені наче стихарі, абат зачав розповідати історію трошки скептичну і свобідну, в родї оповідань Еразма або Асусі.

Буде сему двайцять лїт, як Премонтре, а властиво Білі отцї, як їх називають наші Провансальцї, впали в велику нужду. Як би ви були бачили тодї їх монастир, се було-б вам дуже прикро.

Велика стїна, Пахомівська вежа були розвалились. Усе довкола монастиря обросло травою, стлвпи попадали, камяні сьвяті хитались у своїх нїшах. Анї одної цїлої шиби, анї одних добрих дверей. На подвірю, в каплицях дув вітер з Рони наче в Камарзї, гасив сьвічки, ломав олово на віконних рамах, розхлюпував воду в кропильницях. Але найсумнїйше виглядала манастирська дзвінниця, мовчалива, наче пустий голубник; задля браку гроша аби купити дзвін, отцї мусїли дзвонити на утреню тарахкалами з міґдалового дерева! Бідні Білі отцї! Я наче бачу їх ще на процесиї Божого Тїла, як ідуть сумні в полатаних мантіях, блїді, мізерні з браку иньшої поживи крім цитрин і кавунів, а за ними преподобний абат зі спущеною головою, стидаючись показувати на сонцї свій жезл, з котрого стерлась позолота, і білий вовняний бірет, що погризли молї. Дами з братства плакали з жалю в своїх рядах, а грубі хоруржі посьмішкувались по тиху, вказуючи один одному на бідних монахів: „Шпаки худїють, коли жиють громадно!“

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-09 18:07 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001392759
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Дійшло до того, що нещасливі Білі отці поставили собі були питанє, чи не було би ліпше розійтись їм по сьвіті і шукати поживи кождий для себе.

І одного дня, коли радили над сим важким питанєм у манастирі, приходять і оповіщають ігуменови, що брат Ґоше бажає, щоби його вислухали на нараді. А треба вам знати, що сей брат Ґоше був манастирський пастух; то значить, що він проводив дні на тім, що лазив від одної аркади в манастирськім подвірю до другої і поганяв наперéд себе дві сухі корови, що шукали трави в шпарах між плитами бруку. До дванайцяти літ його виховувала стара божевільна селянка з Бо, котру звали тіткою Беґон, потім узяли його монахи і нещасливий пастух не міг ніколи нічого навчитись, тільки що ганяти корови та клепати Pater noster, тай те ще він вимовляв по провансальськи, бо мозок у него був твердий а розум тупий наче оловяний ніж. Одначе при тім усім він був ревним християнином, хоч трошки забобонний, почував себе добре у волосіници і ударяв себе дісціплїною (бичем) сильно, з пересьвідченєм.

Коли він увійшов до салї, покірний і придурковатий, кланяючись зібраним, і при тім поступаючи ся назад, ігумен, канонїки, скарбник — усї зачали сьміятись. Сей добряга зі своєю козячою, трохи сивою борідкою і придурковатими очима викликав усе се вражінє, куди йно з'явив ся. Але брат Ґоше не змішав ся.

— Мої всечеснїйші! — зачав він добродушно, перебираючи свої чотки з оливкових кісток. — Се дійсно правда, що порожні бочки найголоснїйше гудуть. Ось я чіхаючи довго свою пусту голову, найшов, здаєть ся, спосіб, аби всїх нас вивести з біди. Ось воно як. Ви знаєте добре мою тітку Беґон, сю чесну жінку, що мене годувала, коли я був малий. (Дай їй Боже царство небесне, старій ледащици! Вона упившись сьпівала препогані пісні). Отже я вам скажу, всечеснїйші отці, що тітка Беґон за свого житя знала ся на гірських зїлях далеко ліпше, ніж старий корсиканський дрозд. Отже вона під кінець своїх днів скомпонувала незрівнаний еліксір, мішаючи пять чи шість поодиноких родів зїля, які ми збирали разом в Альпінах. Сему вже буде дуже давно, але я думаю, що при

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-09 18:07 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001392759
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

помочи сьвятого Августина і за позволенєм нашого отця ігумена я зможу — добре пошукавши — віднайти складові части сего таємничого еліксіру. Нам лишить ся тільки зливати його в бутельки і продавати дорогенько, і се дасть можність товариству трохи розбогатіти, так як на приклад наші братя в Іранд, або Трапісти.

Йому не дали скінчити. Игумен встав і кинув ся йому на шию. Каноніки стискали йому руки. Скарбник зворушений ще більше ніж усі иньші, цілував з пошаною край його пошарпаної одежі. Потім усі вернули на свої місця, аби радити, і капітула урадила, що треба поручити корови братчикови Трасибульови, аби брат Ґоше міг зовсім віддатись виробови свого еліксіру.

Як добрий братчик зміг віднайти рецепту тітки Беґон? ціною яких старань і трудів? Істория сего не каже. Але те певне, що шість місяців пізнійше еліксір Білих отців був уже дуже популярний. В цілім ґрафстві, в цілій арлезиянській країні не було ані ферми ані хатини, що не мали би в коморі, поміж фляшками з вином і збанками з італїянськими оливками, і брунатної камяної баньочки запечатаної гербом Прованса, з монахом у екстазї на срібній етікетцї. Завдяки славі свого еліксіру премонтренський манастир розбогатів дуже скоро. Відбудовано Пахомівську вежу. Игумен справив собі новий бірет, в церкві вставлено гарні вікна, а на дзвінници різьбленій наче коронки завішено одного гарного великодного ранку цілу громадку дзвонів і дзвіночків, що дзвонили-видзвонювали з цілої сили.

А що до брата Ґоше, того бідного, сьвітського брата, котрого незграбність розсьмішувала все цілий манастир, то про нього не було у манастирі більше й бесіди. Від тепер усі знали тільки Всечеснійшого Отця Ґоше, чоловіка дуже розумного і ученого, що жив зовсім здалека від ріжнородних і дрібних монастирських робіт і замикав ся на цілий день у своїй дестилярні, коли трийцять монахів ходили по горах і шукали йому пахучого зіля. Ся дестилярня, куди ніхто не мав права заглядати, навіть сам ігумен, була стара, покинена каплиця коло самого монастирського огорода. Простота добрих отців зробила з неї

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-09 18:07 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001392759
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

щось страшне і таємниче; раз якось один ченчик відважний і цікавий підліз був з пустоти по гильках винограду аж до розетки в дверях і чимборжій зіскочив перестрашений, побачивши отця Ґоше з борідкою наче у чарівника, нахиленого над печею з ареометром у руці, а довкола него рожеві камяні реторти, величезні дестилятори, кришталеві рурки, цілий дивний склад, що горів чарівно в блиску червоних вікон.

Над вечером, коли дзвонили останній раз на „Angelus“, двері сего таємничого місця відчиняли ся дискретно, і всечеснійший ішов до церкви на вечірню. А варто було видіти, як його стрічали в манастирі! Коли він переходив, братчики робили йому шпалїр і шептали собі: „Цить!... Він знає секрет!...“

Скарбник ішов з ним і розмовляв наклонивши голову. Серед тих почестей отець Ґоше переходив обтираючи собі чоло і засунувши назад свій бірет з широкими крисами наче авреоля, поглядав з вдоволенєм довкола на велике подвірє засаджене помараньчевими деревами, на синї дахи, де крутились нові хоруговки, а в сьнїжно білім манастирі з гарними новими стовпами — на канонїків, що в нових одежах проходжувались парами зі спокійними мінами.

— Те все вони завдячують менї! — говорив до себе всечеснійший отець і кождий раз ся гадка викликала в нїм почутє гордости.

Але бідачиско був за се тяжко покараний. Побачите.

Представте собі, що раз підчас вечірнї вій увійшов до церкви незвичайно роздразнений: червоний, задиханий, каптур на бік і так тряс ся, що беручи сьвяченої води, отець замочив рукави по локоть. З разу всї думали, що се через спізненє; але коли запримітили, які глубокі поклони він складав перед орґанами і амвоною, замісь, щоб поклонитись перед великим престолом, як потім вихром поніс ся по церкві і з пять мінут шукав свого місця в сталях, а усївши похиляв ся на всї боки і усьміхав ся блаженно, здивований шепіт перебіг через усї три нави. Шептали над усїми молитовниками:

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-09 18:07 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001392759
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Що сталось нашому отцю Ґоше? Що сталось нашому отцю Ґоше?

Два рази з нетерпеливости ігумен стукнув уже був жезлом до підлоги, аби завести мовчанє. З глубини хору читано вже псальми, але відповіди були непевні.

Аж нараз, в самій середині Ave verum, наш отець Ґоше розвернувши ся на своїм кріслї, зачинає сьпівати повним голосом:

Dans Paris il y a un Père blanc
Patatin patatan, tarabin taraban*)...

Загальне замішанє. Всї встають. Оклики: — Виведіть його... його чорт обпутав!

Каноніки хрестять ся. Жезл отця игумена в руху. Але отець Ґоше нічого не видить, нічого не чує; і два сильні монахи мусять вивести його через малі дверцї в хорі, а він не дасть ся, наче справдї біснуватий і сьпіває дальше завзято patatin і tarabin.

На другий день досьвіта нещасний був уже в келїї ігумена і на колїнах каяв ся своєї вини, проливаючи рясні сльози:

— Се еліксір, ваше високопреподобіє, се мене еліксір підвів, — говорив він, бючи ся в груди. І бачучи, що він такий розжалоблений, так каєть ся, добрий ігумен і сам сильно зворушив ся.

— Нічого, нічого! Отче Ґоше, заспокойтесь, все тото щезне, як роса на сонцї. Передовсїм скандал не був такий великий, як ви думаєте. Хоч правда, та пісня, трохи вона гм... гм...! В кінцї треба надїятись, що новики її не чули. А тепер побачимо... Скажіть же менї, як се стало ся? Се певно при пробованю еліксіру, правда? Трохи незручно взяли... Так, так, я розумію. Се так, як брат Шварц, що винайшов порох: ви стали жертвою свого винаходу. А скажіть, мій друже, чи се конче потрібне, щоб ви самі пробували сей страшний еліксір?

---

*) В Парижи є Білий отець. Тра-ля-ля і т. д.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-09 18:07 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001392759
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— На жаль, так, ваше високопреподобіє! Мірило показує менї, правда, силу і степень алькоголю; але що до мягкости, то я можу повірити тільки свому власному язикови...

— А! дуже добре! Послухайте ще, що я вам скажу! Коли ви так пробуєте еліксір з конечности, чи він вам смакує? Находите в тім приємність?

— На жаль, так, ваше високопреподобіє! — відповів нещасний отець зовсім почервонївши. — Ось уже два вечери я находжу в нім запах, аромат! Се напевно чорт вистроїв менї таку погану штуку! Одначе я готов від нинї обмежитись тільки мірилом. Але як лїкер не буде мати тої делїкатности, не буде мати смаку — —

— Борони Боже! — перебив йому скоро ігумен. — Не треба нам наражати ся на невдоволенє клієнтів! Тепер, коли ви вже упереджені, вам не лишаєть ся нїчого більше, тільки бути обережним! А кілько вам потрібно, щоби могли спробувати? Пятьнайцять або двайцять крапель, так? Візьмім двайцять крапель. Тепер чорт був би дуже хитрий, коли-б міг зловити вас двайцятьма краплями! А щоб на дальше охоронитись від усяких приключок, я вас звільняю від нинї від ходженя до церкви. Відчитаєте вечірні молитви в дестилярнї. А тепер ідїть в супокою, мій всечеснїйший, і передовсім рахуйте добре краплї!

На жаль, бідний всечеснїйший міг собі добре рахувати краплї. Чорт таки тримав його і не випускав уже.

А дестилярня могла тепер чути дивні молитви!

В день ще йшло добре. Отець був досить спокійний: він пильнував печей, дестиляторів, сортував старанно зїля, всїлякі провансальські зїля, делїкатні, зубчасті, сиваві, повні ароматі і соняшної сили. Але вечір, коли зїлє було вже намочене, а еліксір стиг у великих мідяних кітлах, зачинали ся муки бідного чоловіка.

— Сїмнайцять... вісїмнайцять... девятнайцять... двайцять...

Краплї падали з рурки в золочену чарку. Тих двайцять крапель отець проковтнув від разу, майже без нїякої приємности. Аж двайцята перша крапля смакувала би йому.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-09 18:07 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001392759
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

О! ся двайцята перша крапля! А щоб устерегти ся від покуси, він клякав у лябораториї і заглубляв ся у свої Отченаші. А з теплого ще лікеру виходила ароматична пара і крутилась коло него і хотячи не хотячи вела його до кітлів. Лікер мав золотисто зелену барву. Нахилившись над ним з роздутими ніздрями отець тручав його легенько своєю руркою, а в його блискучих краплях, що спливали наче шмараґдова хвиля, йому привиджувались очи тітки Беґон, що сьміялась і дивила ся на него блискучими очима.

— А-ну, ще крапельку!

І крапля за краплею нещасний доходив до того, що наповняв чарку по самі береги. Обезсилений він падав у великий фотель і витягнувшись у нім з на-пів опущеними повіками розсмаковував свій гріх по трошки, повторяючи собі тихенько з смачними докорами:

— Ах! я гину, гину!

Найстрашнійшим одначе було се, що в тім чортівськім еліксірі він віднаходив, не знати якими чарами, всї погані пісні тїтки Беґон: „Як зібрали ся три кумцї погуляти...“ або „Андрієва пастушечка пішла у ліс самісенька...“ і ще ту проклятущу про Білих отців: Patatin patatan.

Подумайте, який стид, коли на другий день його сусїди по келії говорили злобно:

— Ей, ей! Отче Ґоше, у вас у голові чмелї гули вчора вечір, коли ви лягали спати.

І знов сльози, розпука, піст, волосїнниця, дисципліна. Але вони нїчого не могли зробити еліксірному чортови, і що вечера о тій самій годинї його робота зачиналась на ново.

Тимчасом замовленя плили дощем, наче благословенє Боже. Були з Нім, з Е, з Авіньону, з Марселї... З дня на день манастир ставав подібнїйший до торговельного дому. Там були братя паковники, братя етикетники, до листів, до перевозу; вправдї служба божа тратила деколи якихось пару ударів дзвона, але бідні з околиці нїчого не тратили, ручу ся за се...

Аж раз одного ранку в недїлю, коли скарбник перед повною капітулою читав рахунки з цїлого року, а добрі канонїки слухали його з блискучими очима і з усьміш-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-09 18:07 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001392759
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

кою на устах, впадає в середину засїданя отець Ґоше і кличе:

— Скінчилось... Не роблю більше... Віддайте менї назад мої корови.

— Що таке стало ся, отче Ґоше? — спитав ігумен, що вже трошки догадував ся, що воно таке.

— Що таке стало ся, ваше високопреподобіє! А те, що я лагоджу собі гарну вічність у огнї, серед ударів вилами... Я пю, пю, як який остатний!

— Але-ж я вам говорив, щобисьте рахували краплї.

— Ага! рахувати краплї! Тепер хиба би треба вже рахувати чарки... Так, мої преподобні, я дійшов до того. Три фляшки що вечера,.. Ви-ж розумієте, що так не може дальше бути... Тож прикажіть робити еліксір, кому хочете... Най мене Бог побє, коли я ще до того візьму ся!

Капітула вже не сьміялась.

— Але-ж нещасний, ви нас руйнуєте! — закликав скарбник, потрясаючи своєю книгою.

— А ви-б волїли, щоб я був проклятий?

Тепер ігумен устав.

— Мої преподобні! — сказав він, протягаючи свою гарну, білу руку, на котрій поблискував пастирський перстінь. — Є спосіб, щоб погодити вас... То вас, мій сину, вечерами спокушає чорт?

— Так, отче ігумен, дійсно що вечера... А навіть тепер, коли подумаю про ніч, то мене, шануючи вас, обливає піт, наче осла Капіту, коли він побачить сїдло.

— Добре! Заспокійте ся! Від тепер що вечера на вечірнї ми будемо відчитувати на вашу інтенцию молитву сьвятого Авґустина, котра звязана з повним відпустом... Тодї, хоч що й станеть ся, ви маєте оборону... Рівночасно з гріхом і розрішенє.

— Отже добре! Дякую, отче ігумен!

І не питаючи нїчого дальше, отець Ґоше вернув до своїх дестиляторів легко, наче жайворонок. І дійсно, від сеї пори що вечера при кінцї відправи сьвященик, що служив, додавав:

— Молїм ся за нашого бідного отця Ґоше, що жертвує свою душу на користь нашого товариства... Oremus Domino...

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-09 18:07 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001392759
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

І коли всї білі каптурі клячали в тїни нав і молитва носилась над ними, наче легкий вітерець по снїгу, там, на кінцї манастиря, за осьвітленими вікнами дестилярнї, чути було, як отець Іоше сьпівав з цїлої сили:

Єсть у Парижі білий отець
Пататен, пататан, тарабен, тарабан;
Єсть у Парижі білий отець,
Що веде черничок у танець.
Тру, ту, ту у саду,
Що веде...

Тут чесний парох перервав зі страхом:

— Господи Боже! Як би так мої парохіяне мене почули!

IV. Партия білярду.

(La partie de billard).

Після дводенної битви, після ночи під потоками дощу з торнїстрами на плечах жовнїри ослабли. Тимчасом минули три безконечні години, як їх тут лишили перемерзлих, зі зброєю в руках, серед калюж на гостинцї, серед болота і мокрої землї.

Знесилені утомою, безсонними ночами, в мокрих мундурах вони тулять ся одні до одних, аби розігрітись, підбадьоритись. Декотрі з них сплять стоячи, спершись на торнїстру сусїда, і у снї ще більше знати втому, недостаток на тих ослаблених, опущених лицях. Дощ, болото, анї огню, анї теплої страви, небо нависле і чорне, і вороги довкола. Се страшно... Щож вони тут роблять? Що тут дїєть ся?

Гармати звернені гирлами до лїса, наче пильнують чогось. Картачницї зачаєні глядять пильно в виднокруг. Все, видно, готове до атаку. Чому-ж не атакують? Чого чекають?...

Чекають приказів, а з головної кватири не присилають їх.

Головна кватира недалеко. Се гарна палата в стилю Людвіка XIII, котрої цегли сполоскані дощем блищать на склонах узгіря. Справдї, княжа резиденция варта, щоб на

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-09 18:07 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001392759
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ній розвівала хоругов маршала Франциї. З заду за нею велика фоса і камінний вал відділяє її від дороги, травники аж до самих дверей, зелені і рівні, окружені вазонами квіток. З другої сторони дому, з середини йдуть ясні грабові алеї, розпростираєть ся як зеркало ставок, де плавають лебеді, а в голубнику з дахом в виді паґоди викрикують пави, золоті фазани і бють крилами. Хоч господарі виїхали, не чути одначе тут опущеня, не видно знищеня війни. Хоругов шефа армії охоронила тут усе, аж до найменшої квіточки на травнику і справді сильно вражає ся велика тиша, той порядок у всім, в рівних лініях мурів, у глубокій мовчанці при вході, так недалеко від поля битви...

Дощ, що там на дорогах робить купи поганого болота і глубокі колії, тут тільки наче елеґантна аристократична струя осьвіжає червону барву цегли, зелень травників, що від неї полискуєть ся листє помаранчевих дерев і білі пера лебедів. Усе блищить, усе спокійне. Справді, як би не хоругов, що повіває на верху даху, як би не два жовніри на варті перед входом, ніхто-б не подумав, що се головна кватира. Коні спочивають у стайнях. Декуди можна здибати гуртки слуг і ординансів, що снують ся коло кухонь, або знов який огородник у червоних штанах розгортає спокійно граблями пісок на великім подвірю.

З їдальні, котрої вікна виходять на ґанок, видно на половину непопрятаний стіл, повідтикані фляшки, порожні чарки на помятім обрусї; видно, пир скінчив ся і участники пішли. В сусідній комнаті чути звуки голосів, сьміх, стук куль, що котять ся, чарок, що ними тручають ся. Маршал як раз грає свою партию і тому то армія чекає його розпоряджень. Коли маршал зачне партию, то нехай там і небо завалить ся, ніщо на сьвіті не в силї перешкодити йому докінчити її.

Білярд!

Се слаба сторона того великого войовничого мужа. І він при ній такий поважний, як підчас битви: в параднім уніформі, груди обвішані ордерами, очи блищать, щоки горять, він під'охочений пиром, грою і ґроґом. Його

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-09 18:07 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001392759
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

військові ад'ютанти стоять з респектом довкола нього, готові на услуги, розпадають ся в подивах над кождим його ударом. Коли маршал зробить один пункт, усї тиснуть ся до записної таблички; коли маршал хоче пити, всї хотять прилагодити йому ґроґ. Ся громада еполєтів, дзеньканє хрестів, аксельбандів і вид усїх тих гарних усьмішок, субтельних дворацьких поклонів, нових ґальових мундурів в сїй високій дубовій салї, з вікнами зверненими в парк і на фронтове подвірє, все те нагадує осїнь в Компєнь і лагодить трохи вражінє брудних плащів, що мерзнуть там здовж дороги в понурих ґрупах під дощем.

Партнер маршала, се капітан ґенерального штабу, запнятий тїсно в мундур, зафризований, в ясних рукавичках; він перша сила в грі в білярд, і міг би на тім поли побити всїх маршалів на сьвітї; але він уміє триматись в повнім респекту віддаленю від свого шефа і стараєть ся, щоб анї не виграти, анї знов дуже легко не програти. Се, що називаєть ся, офіцер з будучністю...

Але увага, молодий чоловіче, тримайтесь! Маршал має пятнайцять пунктів, а ви десять. Треба тільки вести партию аж до кінця так, як тепер, а се буде значило більше для вашої кариєри, ніж як би ви були там разом з иньшими під потоками дощу, що затоплює горизонт, і заболотили свій гарний мундур, знищили золото на аксельбандах, очікуючи приказів, що не надходять.

Се справдї інтересна партия. Кулї котять ся, тручають одна одну, мішають свої барви. Рами білярда сильно відбивають їх, зелене сукно розгріваєть ся... Нараз на небі показуєть ся поломінь з гарматного вистрілу. Від глухого гуркоту дзвонять шиби. Всї здрігнулись і поглядають на себе неспокійно. Тільки маршал не видів нїчого, не чув нїчого: похилений над білярдом він як раз думає над чудовим реванжним ударом; в тих ударах його головна сила!

Але ось знов сьвітло, потім знов друге. Гарматні вистріли падають густо один за одним. Ад'ютанти біжуть до вікон.

— Чи се Прусаки атакують?

— Нехай атакують! — каже маршал, ставляючи білу. — Ваша черга, капітане!

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-09 18:07 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001392759
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Ґенеральний штаб здрігаєть ся з подиву. Тірен, що заснув на ляфеті, є нічим против сего маршала, такого спокійного при білярді в хвилї атаку... Тимчасом галас стає більший. З гарматними вистрілами мішаєть ся тріск картачів, летять огнисті кулї. Червона хмара з чорними краями заходить аж до краю травників. Середина парку в поломінї. Пави і фазани кричать перестрашені в своїм голубнику; арабські конї в стайнях зачувши порох стають дуба. На головній кватирі рух. Депеша за депешою. Штафети прибігають як можна найскорше. Кличуть маршала.

Маршал неприступний. Як уже сказано, нїщо не в силї перешкодити йому скінчити партию.

— Ваша черга, капітане!

Але капітан розсїяний. Що то значить молодість! Він тратить голову, забуває, як має грати і робить раз-по-раз два удари, через що майже виграє партию. Тепер маршал впадає в злість. Несподіванка, досада малюють ся на його мужнїм лицї. Як раз в тій хвилї вбігає на подвірє кінь в повнім ґальопі. Ад'ютант забризьканий болотом, одним скоком впадає на ґанок: „Маршале! Маршале!“ Варто видїти, як його приймили... Розгнїваний і червоний як когут, маршал показуєть ся у вікнї з білярдовим кийом у руцї.

— Що там стало ся? Хто се? Чи тут нема ординанса?

— Але маршале...

— Добре, добре... зараз... Нехай чекають моїх приказів!

І вікно запираєть ся зі злостею.

Нехай чекають його приказів!

Що мають робити бідні люде. Вітер жене на них, дощ і картачі. Одні баталїони розбиті, а одні знов стоять без ужитку, з оружєм у руцї, не розуміючи своєї безчинности. Нема ради. Чекають приказів... Але що на те, аби умерти, не потреба приказу, тож люде за лїсом падуть сотками в рови, перед великою, мовчазливою палатою. Але хоч вони вже й попадали, то картачі розривають їх ще і отвореними ранами тече поволи благородна кров Франциї... А там на горі в білярдовій салї йде також горяча баталїя: маршал відбив своє, але малий капітан боронить ся як лев...

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-09 18:07 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001392759
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Сімнайцять! вісімнайцять! девятнайцять! Ледви стає часу, щоб записувати пункти. Воєнний галас наближаєть ся. Маршал має зробити ще один пункт. Ґранати впадають уже до парку. Ось один луснув над ставком. Зеркальна поверхня ломить ся; перестрашений лебідь плаває в вирі закровавленого піря. Се останній вистріл. Дальше велика мовчанка. Чути тільки плюск дощу по грабині і невиразні звуки їзди під горою, та на болотнистих дорогах щось, наче біжить скоро череда. Армія зовсім розбита. Маршал виграв партію.

V. Турок комуни.

(Le Turco de la Commune).

Се був малий добош нереґулярних стрільців. Він звав ся Кадур, походив з племени Джендель і належав до тої горстки Турків, що увійшли були до Парижа слідом за армією Віноа. Від Вісенбурґа до Шампіні він був у цілій кампанії, перебігаючи через поле битви як пташок підчас бурі зі своїми зелізними палочками і дербукою (арабський бубен); такий рухливий і такий живий, що кулї не могли поцілити його. Але як прийшла зима, сей малий бронзовий африканець, почервонілий від картачевого огню, не міг знести патрульованя в ночи, в снїгу, без руху, і одного січневого ранка найшли його на березї Марни з відмерзлими ногами, скуленого від студени. Він лежав довго у шпитали. Там я бачив його перший раз.

Сумний і терпеливий, як хорий пес, Турок водив довкола своїми великими лагідними очима. Коли до нього заговорили, він усьміхав ся і показував свої білі зуби. Він тільки те й міг зробити, нашої мови він не знав, а що сам знав тільки „сабір“, альжірське наріче, зложене з провансалського, італїйського і арабського, то бесїда його була пестра, як мушлї з цілого латинського побережа. Для розривки Кадур мав тільки свою дербуку. Він часу до часу, коли йому було нудно, йому приносили її до ліжка і позволяли грати на ній, але не дуже сильно, з огляду на иньших хорих. І його бідна фіґура, чорна, вяла, блїда, в жовтім сьвітлї і перед тим сумним зимовим краєвидом,

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-09 18:07 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001392759
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

що видно було з надвору, оживляла ся, вигинала в такт за ритмом. То він бив до атаку і його білі зуби показувались у дикім усьміху; то при якійсь музулманській серенаді знов його очи ставали вохкі, ніздря розширяли ся і серед задухи шпиталю, серед обкладів і компресів, він бачив дерева в Блідагу покриті помаранчами, і малих Мавританок, що виходять з купальні в білих заслонах, наперфумовані вербеною.

Так минули два місяці. В Парижі за той час перейшло багато подій; але Кадур не підозрівав нічого. Він чув, як по-при його вікна переходили вертаючи змучені і розброєні війська, як пізнійше переїздили гармати, гуркотячи від рана до вечера, потім бубненє, канонаду. Із усего того він нічого не розумів, хиба се, що все ще була війна і що він може піти битись, скоро його ноги загоять ся. І він пішов, з бубном на плечах шукати своєї компанії. Шукав не довго. Переходило союзне військо і завело його на площу. Після довгого випитуваня, коли не можна було з його bono bezef, macache bono нічого зрозуміти, дижурний ґенерал казав в кінці дати йому десять франків, коня від омнібуса і прилучив його до свойого штабу.

В сім головнім штабі комуни було всего по трохи; червоні, полотняні кафтани, польські делії, угорські долмани, маринарські блюзи, золото, аксаміт, ґальони, вишиваня. Малий Турок своєю блакітною камізелькою з жовтим вишиванєм, своєю чалмою і дербукою добре доповняв сю маскараду. Розрадуваний тим, що пробуває в такій гарній компанії, опянілий сонцем, канонадою, уличним рухом, тою мішаниною оружя і мундурів, і думаючи, що се все тягнеть ся війна з Прусаками, стаючи не знати чому щораз жвавійшою і свобіднійшою, наш несьвідомий дезертир замішав ся простодушно у велику парижську бакханалію, зробив ся героєм дня. Всюди, куди він переходив, союзні витали його радісно, з одушевленєм. Комуна так гордилась ним, що показувала його, робила з него рекляму і носила його як відзнаку. Двайцять разів на день посилали його то з площі в міністерство війни, то з міністерства на ратуш. Їм часто говорено, що їх моряки не правдиві моряки, їх артилєрія не правдива артилєрия!... Бодай сей Турок, то

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-09 18:12 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001392759
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

вже був правдивий Турок. Аби переконати ся в тім, треба тільки поглянути на сю веселу малпячу мордочку, на дикі рухи сего малого тіла на великім кони, в підскоках воєнного танцю.

Однакож до щастя Кадура бракувало дечого. Він хотів битись, хотів понюхати пороху. На його нещастє за комуни було так само як і за цісарства, що штаб не йшов часто в огонь. Поза походами і парадами бідний Турок переводив час на площи Вандома або на подвірю міністерства війни серед розкинених таборів, де стояли барилки з горівкою все відоткані, порозбивані бочки з солониною, де йшли бень켒ети в повнім розгарі, серед котрих було ще чути голод з часів облоги. Кадур був за надто ревний музулманин, щоби брати участь у тих орґіях; він тримав ся здалека, тверезий і спокійний, сповняв у куті свої обмиваня, робив свою „кускус“ з пригорщі круп; потім вибубнивши пісню на дербуці, завивав ся у свій плащ і засипляв на земли, коло вартового огнища.

Одного майового ранку збудила Турка страшна стрілянина. Міністерство було перестрашене; всї бігали, утїкали. Машинально він робив теж, що й иньші, скочив на коня і поїхав за штабом. На улицях трубіли несамовито, баталїони розбігались в непорядку. Зривано брук, ставлено барикади. Очевидно стало ся щось незвичайне. В міру того, як вони приближались до побережа, стрілянина ставала виразнїйша, галас більший. На мостї Конкордиї Кадур стратив з очей свій штаб. Трохи дальше йому забрали коня; він був потрібний якомусь „кепі“ з восьмома ґальонами, що спішив ся до ратуша. Розсердившись Турок зачав бігти в сторону битви. На бігу він набивав свою рушницю і говорив через зуби: „Macach bono Brissien“, бо він усе думав, що то Прусаки входили до міста. Вже свистїли кулї коло обелїска, в тілєрийськім огородї. На барикадї на улицї Рівольї „местники Флюрана“ кликнули на него: „Гей! Турок! Турок!“ Їх було тільки дванайцять, але Кадур сам значив тільки, що цїла армія. Стоячи на барикадї гордо, наче хоругов, він бив ся підскакуючи, викрикуючи під градом картачів. На хвилю межи двома гарматними сальвами заслона з диму, що підносив ся з землї, розсу-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-09 19:11 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001392759
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

нула ся і він міг побачити червоні сподні, скуплені на Елізейських полях. Потім знов усе зникло. Він подумав, що помилив ся, і стріляв завзято дальше.

Нараз барикада замовкла. Остатній артилерист утікав, вистріливши остатній раз. Але Турок не рушив ся. Притаївшись готовий до скоку, він приладив старанно свій баґнет і чекав аж покажуть ся пікельгавби. От надійшов відділ! Серед глухого гуку атаки офіцери кричали: „Піддайтесь!“

Турок остовпів на хвильку, а потім кинув ся до них, піднісши в гору рушницю: Bono, bono Francese!

В своїх неясних гадках думав, що се була та армія, що мала висвободити Париж, Федгерб або Шанзї, і котру він так давно вже чекав. І він був такий щасливий, так сьміяв ся до них, показуючи всї свої білі зуби!... В млї ока барикаду заняли. Її окружають, тручають.

— Покажи свою рушницю!

Иого рушниця була ще тепла.

— Покажи руки!

Його руки були почорнені порохом. Турок показував їх гордо, з своєю доброю усьмішкою. Тодї його піпхнули до стіни, і паф!... І він умер не знаючи чому.

VI. Три перестороги.

(Les trois sommations)

Як правда те, що я називаюсь Белїзер і що в тій хвилї тримаю гибель у руцї, так правда й те, що дядько Тьер не знає парижського люду, коли думає, що наука, яку нам дав, придасться на що. Видите, пане, вони можуть нас стріляти цїлими громадами, вивозити нас, засилати, пакувати в човни як барилки з сардинками, але Парижанин буде все любити розрухи і нїщо не в силї знищити того уподобаня. Се вже у него в крови. Щож хочете? Се не так сама полїтика нас бавить, але той рух, що вона будить: робітнї позамикані, збіговиска, безробітє, і ще дещо, чого я вже не вмію вам назвати.

Аби те все добре розуміти, треба, як я, родитись на улицї Льорільон, у столярській робітнї, і від осьми до

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-09 18:12 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001392759
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

пятнайцяти літ, коли я був у термінї, возити по передмістю тачками тріски. Ох! я можу сказати, що тодїшні революциї дали ся менї в знаки. Я був ще зовсїм маленький, не більший як чобіт, і як тільки був який заколот у Парижі, то певно можна було там побачити мене. Майже все я знав те наперед. Коли я бачив, що робітники ходять попід руки по передмістю, займаючи цїлий тротуар, що жінки ґестикулюючи балакають на брамах і громади людей стоять при поручах, я вже думав собі везучи тріски: „Ого, вже щось буде“. І справдї, я не помиляв ся. Вечером вернувши ся до дому, я заставав у робітнї повно людей; приятелї батька стояли довкола варштата і говорили про полїтику, сусїди принесли ґазету, бо тодї не було ще ґазет по одному су, як тепер. Ті, що хотїли діставати ґазету, складали ся по кількох з одного дому, і вона вандрувала з поверха на поверх. Батько Белїзер, що не вважаючи на все, робив без перестанку, кинув з гнївом гиблем, почувши новини. Я пригадую собі в тих часах, коли ми мали сїдати за стіл, мати не забувала нїколи сказати нам:

„Будьте тихо, дїти, — батько невдоволений полїтичними справами“.

Я, розумієть ся, не багато що розумів в тих проклятих справах. Всеж таки декотрі слова втискали ся менї в голову через те, що я стільки разів чув їх, на приклад:

„Той каналїя Ґізо пішов у Ґент!“

Я не знав, хто такий Ґізо, анї що то значило піти в Ґент, але щож з того! Я повтаряв з другими. „Каналїя Ґізо... Каналїя Ґізо!“

Я тим більше охотно називав його каналїєю, що в моїй голові я представляв собі його зовсїм так, як величезного полїцийного сержанта, що стояв усе на розї улицї Льорільон і робив менї багато прикростей що до моїх тачок з трісками. Нїхто не любив у цїлій нашій части міста сего червоного велитня! Пси, дїти, взагалї всї докучали йому; тільки один крамар, що торгував вином, аби придобрити його, подавав йому від часу до часу через відхилені двері крамницї чарку вина. Червоний велитень приступав як би не знаючи нїчого, оглядав ся на всї сторони, чи не видно де його начальника на дорозї — і фіть! — Я ще не

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-09 18:12 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001392759
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

бачив, аби хто так зручно спорожняв чарку. Найлукавійше було підглянути ту хвилю, коли він підніс локоть і зайшовши з заду крикнути: „Стережись, сержант, ось там офіцер“.

Ось який то парижський нарід, а поліцийний сержант всему винен. Люде привикли ненавидіти сих бідаків, поводитись з ними, як зі псами. Міністри роблять дурниці, а сержанти мусять за них терпіти, коли-ж вибухне революция, то міністри забирають ся до Версалю, а сержанти в канал.

Вертаючи до того, що я говорив, повтаряю, що як коли що було в Парижи, то одним з перших, що про те знали, був я. Тоді всї малі хлопцї з нашої части сходили ся разом і разом кидали передмістє. Одні кричали: „Се на улици Монмартр... нї!... в брамі сен Денї“.

Декотрі, що підчас того походу зістали ся на другім боцї, сердились страшно, що не могли перейти. Жінки бігли до пекарів. Зачиняно брами. Все те підносило наш настрій. Ми сьпівали, ми тручали ідучи уличних крамарів, що складали свої розложені на рогожах товари з поспіхом, мов би підчас великого вітру. Підходячи до каналу, ми бачили, що мости на шлюзах були вже піднесені. Дорожки, фіякри затримували ся тут. Фірмани сварились, нарід непокоїв ся. Ми вбігли на місток, що відділяє передмістє від улицї Тампль і дістались на бульвари.

Ось де весело, се на бульварах, в запустний второк і в дни розрухів. Майже нема зовсїм возів. Можна ґальопувати скільки душа забажає по тій широкій дорозї. Крамарі в тій части побачивши нас, знали вже, що се значить і замикали скоро склепи. Чути, як замикають віконницї; але не уважаючи на те, скоро тільки крамниця замкнена, люде стають на тротуарі коло своїх дверей, бо у Парижан цікавість перевисшає все.

Нарештї ми бачимо чорну товпу, громаду, тижбу. Се тут! — Тільки, аби добре видїти, треба бути в першім рядї і тодї, до чорта! діставало ся досить штурханцїв. Але всеж таки з помочею попиханя, штовханя, ми таки перепихали ся. — Діставшись раз на добре місце попереду всїх, ми віддихали свобідно і були горді. І справдї, видовище варте було труду. Нї, нїколи

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-09 18:12 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001392759
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

анї Бокаж, анї Мелєнї не справляли менї такого битя серця, як тодї, коли я побачив на розї улицї, серед пустого простору комісаря, що наближав ся у своїй урядовій шарфі...

Иньші кричали: „Комісар! комісар!“

Але я нїчого не говорив. Я стиснув зуби зі страху, з радости, не знаю вже з чого; я тільки думав: комісар прийшов. Стережись, а то зараз посиплють ся удари киями...

Не так ті удари робили на мене вражінє, як сей чортовий панок, що з своєю шарфою на чорній одежі й великим цивільним капелюхом виглядав нїби гість поміж тими чаками і кашкетами; ось що мене вражало!... Коли перебубнили, комісар зачав щось муркотїти. Але що він був далеко від нас, то не уважаючи на велику тишу, його голос розбивав ся в повітрю і ми не чули нїчого, тільки: Мн... мн... мн...

Але ми знали так само добре, як і він, право про збори. Ми знали, що маємо право до трьох пересторог, заким зачнеть ся битє киями. Тож за першим разом нїхто не рушив ся. Всї стояли спокійно на місцї з руками в кишенях... Коли забубнили другий раз, люде споважнїли і зачали розглядатись на всї боки, куди би втїкати... За третїм ударом трр! наче куропатви злетїли, і крики і мявканя, летять фартушки, капелюхи, кашкети, а по заду того всего киї зачинають молотити. Справдї, нїяка штука театральна не в силї дати нам стільки зворушень. На тиждень було що розповідати другим, а які горді були сї, що могли сказати: „Коли ми почули третю пересторогу...“

Але треба й се памятати, що при таких нагодах ризиковано часом кавалками своєї шкіри. Представте собі, що раз на розї Сент Есташ що-йно вибубнили другий раз, — я не знаю, як комісар числив, — а вже зараз поліцаї піднесли киї в гору. Я, розумієть ся, не чекав їх, але добре мусїв витягати свої малі ноги; одначе один з тих великих чортів кинув ся розсерджений за мною і підбіг так близько, що я почув у воздусї вимахуваня його кия, а потім почув удари на голові. Господи, які удари! Я не бачив нїколи подібної ілюмінациї... Мене принесли до дому цїлком покалїченого, але ви може думаєте, що се

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-09 19:06 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001392759
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

мене поправило... Деж там, цілий час, як добра мама Белїзер клала компреси, я не переставав кричати:

— Се не я винен! Се той поганець комісар обманув нас... Він дав тільки дві перестороги!

VII. Остання лекция.

(La dernière classe).

Оповідане малого Альзатчика.

Того ранку я був дуже спізнив ся до школи і сильно бояв ся, що будуть сварити, тим більше, бо пан Гамель казав нам, що буде питати про дієприкметники, а я не знав про них анї слова. На хвилю прийшла менї була гадка не піти до школи і побігти в поле.

Було так тепло і ясно!

Чути було, як свистали дрозди на краю лїса, а на луцї Ріперта, за тартаком, Прусаки відбували еґзецирку. Те все приманювало мене більше, нїж правила дієприкметників; але я переміг себе і побіг скоро до школи.

Минаючи мерію, я побачив, що люди стоять перед кратками з оголошенями. Два роки звідси розходили ся всї злі новини, про програні битви, реквізициї, розпорядженя комендатури, і я подумав не задержуючись: „Що там ще знов?“

Коли я біг по-при се місце, коваль Вахтер, що був там зі своїм челядником, крикнув на мене читаючи оголошенє:

— Не спіши ся так, малий; прийдеш ще на час до школи!

Я подумав, що він кпить собі з мене і увійшов задиханий на маленьке подвірє пана Гамеля. Звичайно, заким зачалась наука, бував великий галас, що аж на улицю було чути замиканє і отворюванє пульпітів, голосне і хорове повторюванє лекций, при чім затикано собі уха, аби лїпше розуміти, і стук грубої лїнїйки учителя по столї: „Трохи тихійше!“

Я числив на те, що при тім галасї дістанусь непримітно до лавки; але того дня було спокійно, як би в не-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-09 18:12 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001392759
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ділю. Через відчинене вікно я побачив, що мої товариші вже були на своїх місцях, а пан Гамель ходив по клясї зі своєю страшною зелїзною лїнїйкою під пахою. Треба було відчиняти двері і входити при тій великій тиші. Подумайте собі, як я почервонїв і налякав ся! Але нї! Пан Гамель поглянув на мене без гнїву і сказав дуже лагідно:

— Йди скоро на місце, Франку; ми мали зачинати без тебе!

Я всунув ся в лавку і зараз сїв коло свого пульпіта. Аж тепер, коли я трохи прийшов до себе зі страху, я зауважав, що наш учитель мав на собі свій гарний зелений сурдут, жабо в дрібні складки і чорну шовкову вишивану шапочку, котру він надївав тільки в день інспекциї, або в день роздаваня нагород. В кінцї й цїла кляса мала якийсь незвичайний і сьвяточний вигляд. Але що мене найбільше здивувало, то се, що я побачив у глубинї салї, в лавках, які стояли звичайно порожні, людей з села, що сидїли мовчки як і ми, старого Гаузера з шапкою в руцї, давнього мера, давнього громадського урядника і ще кілька осіб. Всї ті люди виглядали сумно; Гаузер приніс старий буквар, обдертий на краях і тримав отворений на колїнах, а поперек сторінок лежали його великі окуляри.

Коли я дивував ся ще всему тому, пан Гамель вступив на катедру і тим самим лагідним і поважним голосом, яким привитав мене, промовив:

— Мої дїти, се останнїй раз я вас вчу! Прийшов наказ з Берлїна, аби в школах Альзациї і Льотаринґії учили тільки по нїмецьки... Завтра приїде новий учитель. Нинї остання ваша лекция французького. Прошу вас, уважайте дуже!

Сих кілька слів зворушили мене. А негідники, ось що вони оголошували в мерії: „Се остання моя лекция французького!“

А я ледви умів писати! І більше не буду вже учитись нїколи! Треба поперестати на тім. Як я жалував тепер змарнованого часу, всїх пропущених годин для того, аби побігти за гнїздами, або совгатись по Сарі. Книжки

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-09 18:12 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001392759
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

мої, граматика, біблійна історія, що ще перед хвилею були для мене такі нудні, такі тяжкі до ношеня, видавались менї тепер старими приятелями, котрих було менї тяжко покидати. Так само і пана Гамеля. Думка, що він поїде, що я не побачу його більше, вигнала з моєї голови память про всї кари і удари лінії.

Бідний чоловік!

Се для того, щоби пошанувати сю останню лекцию, він надів свою сьвяточну одежу, і я зрозумів тепер, по що прийшли сї старі селяне. Сим вони наче виявляли жаль, що не приходили частїйше до сеї школи. Се був також спосіб подякувати нашому учителеви за його сороклїтню службу і віддати честь вітчинї, що полишала їх...

Коли я так роздумував, я почув нараз своє імя. На мене прийшла черга відповідати. Що я дав би був за те, аби уміти виголосити цїле навісне правило про дієприкметники, голосно, без помилок; але я заплутав ся зараз на перших словах і стояв у лавцї, мнучись, з тяжким серцем, не сьміючи піднести голови. Я почув, як пан Гамель сказав до мене:

— Я не буду сварити на тебе, мій Франку; ти й так вже досить покараний! Видиш, що вийшло! Що дня говорить ся: А, ще є досить часу! Завтра виучусь! А видиш, до чого дійшло! Ах, се було найбільшим нещастєм нашої Альзациї, що відкладано науку на завтра! Тепер сї люде мають право нам сказати: Що! Ви маєте претенсию бути Французами, а не умієте анї говорити, анї писати своїм язиком!... Але не тільки ти, мій бідний Франку, завинив! Ми всї маємо багато в чім собі докоряти. Ваші батьки мало дбали про вашу науку. Вони волїли посилати вас на роботу в поле, або на фабрику, аби заробити кілька су. А я хиба не казав вам, бувало, підливати мій огород замість учити ся? А коли менї захотїлось піти ловити пструги, чи може не розпускав вас до дому не надумуючись?

Опісля зачав нам пан Гамель говорити про французьку мову, мовлячи, що се найкрасша мова на сьвітї, найвиразнїйша, найсолїднїйша: що треба її плекати у себе і нїколи не забувати, бо коли який народ попаде в не-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-09 18:12 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001392759
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

волю, доки заховує свою мову, то так як би тримав ключ від своєї вязниці...*) Потім він взяв граматику і читав нам лекцию. Я дивував ся, що так все розумів. Те все, що він говорив, видавалось менї таке легке. Менї здаєть ся, що я нїколи так уважно не слухав, а він знов не поясняв нїколи з такою терпеливостею. Здавало ся, що бідачиско перед відходом хотїв нам передати все своє знанє і відразу вложити нам його в голову.

Лекция скінчила ся, наступило писанє. На той день пан Гамель приготував був зовсїм нові взори, на котрих було написано гарним письмом: Франция, Альзация, Франция, Альзация. Се були наче маленькі хоруговки, розвішані по клясї над нашими пульпітами. Варто було видїти, як кождий старав ся писати красно і яка була тишина! Чути було тільки скрип пер по папері. До кляси влїтали хрущі, але нїхто не звертав на них уваги, навіть і цїлком малі, що старали ся виводити стришки старанно, совістно, наче се були французькі слова... На шкільнім даху воркували по тиху голуби і я подумав прислухуючись до них:

— А може і їх примусять воркувати по нїмецьки?

Від часу до часу, коли я підносив очи від зошиту, бачив як пан Гамель стояв нерухомо на катедрі і вдивляв ся пильно у всї предмети, наче хотїв в своїм поглядї забрати з собою цїлий сей шкільний домок... Подумайте! Сорок лїт на однім місцї, з тим обійстєм і з тою клясою. Тільки лавки, пульпіти вигладились, повитирались через уживанє, оріхи на подвірю повиростали, а хмель, що він сам засадив, окружав тепер вікна аж до самого даху. Як гірко мусїло бути сему бідакови покидати те все, коли він чув, як на горі його сестра ходила по покою і пакувала скринї; вони-ж мали на другий день від'їздити, покидати край на завсїди.

А всеж таки йому стало сили докінчити з нами науку. Після писаня була лекция історії; нарештї найменші ученики читали хором: ba, be, bi, bo, bu. В глу-

---

*) „S'il tient sa langue — il tient le clé qui de ses chaînes le delivré“. (F. Mistral). — Коли тримає свою мову — тримає ключ, що увільнить його з кайданів.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-09 18:12 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001392759
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

бині салї заложив старий Гаузер окуляри і тримаючи обома руками свій буквар, виголошував букви разом з ними. Видно було, як він також старав ся щось навчити ся; його голос тряс ся зі зворушеня і се виглядало так сьмішно, що нам хотїлось і сьміяти ся і плакати. Ах! як я памятаю сю останню лекцию...

Нараз годинник на вежі вибив дванайцяту годину; зазвонили на Angelus. В тій самій хвилї труби Прусаків, що вертали з еґзецирки, відозвали ся під нашими вікнами... Пан Гамель станув на катедрі дуже блїдий. Нїколи він не видавав ся менї таким великим.

— Мої приятелї! — сказав він. — Мої приятелї! Я... я...

Його стиснуло щось за горло. Він не міг скінчити сего реченя.

Потім повернув ся до таблицї, взяв кавалок крейди і притискаючи з цїлої сили, написав як міг найгрубше: „Vive la France!“ *)

Він лишив ся так, приперши голову до стїни, і не говорячи нїчого, дав нам знак рукою:

— Скінчило ся... Ідїть!

З французького переклала

Марія Грушевська.

*) Най живе Франция!

Generated on 2015-07-09 18:12 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001392759
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN